

SZABÓ ORSOLYA

PILISSZENTKERESZT

A település története, etnodemográfiai mutatói

Pilisszentkereszt (Mlynky) a Pilis hegység lábánál fekszik, Budapesttől mintegy 30 km-re északnyugatra.¹ A településen jelenleg mintegy 2200 fő él. A község több mint fele ma is szlovák nemzetiségűnek vallja magát, kiérdemelve ezzel a magyarországi szlovák közösségen belül a „*legszlovákabb szlovák falu*” elnevezést.

Pilisszentkereszt történelmét lényegében 2 korszakra bonthatjuk: az első a 12-13. századra tehető, amikor a ciszterciek itt a Pilisben építettek monostort, *„ami nagyságában, teljesítményében, rangjában azzal tűnik ki, hogy például, itt ölik meg Gertrudisz királynőt, itt temetik el, itt találják meg a szarkofágját”*. A monostort a tatárok ugyan 1241-ben felégették, ám IV. Béla 1254-ben az apátság minden régi kiváltságát megerősítette. 1526. szeptember 7-én a törökök teljesen elpusztították az apátságot. A törökök kiűzése után a pálosok és a ciszterciek is magukénak követelték ezt a területet, s a hosszú évekig tartó pereskedés eredményeként a falu területe végül a pesti pálos rend birtoka lett. Utóbbiak nevéhez fűződik a falu 1747-ben bekövetkezett újratelepítése. 6 szlovák család érkezett ekkor Nagyszombat környékéről, akiket később továbbiak is követtek. Az 1770-es években német családok is érkeztek a településre. *„Nem tudjuk az okát, hogy miért Pilisszentkeresztet választották a svábok, de tény, hogy az első családok letelepedése után egy emberöltővel, 1781-ben, amikor felavatták a jelenlegi templomot, akkor már itt vannak a svábok, átjönnek Pilisszántón úgy, hogy ott egy család sem telepszik meg, nem mennek se Csévre, se Kesztlöcre.”*

¹ A település eredeti neve bizonyítottan *Pleš volt. A történelmi forrásokban ez a név a 13. században Pilis, Peles, Pelis változatban, de Pljes formában is megtalálható, ami már egészen közel áll a feltételezett ósláv *Plěšb formához. Ez a név még az 1760-as hivatalos térképen is szerepel, annak ellenére, hogy a pálosok a falut az újratelepítés után „átkeresztelték” Sancta Crux-nak (Szent-Keresztnek). A falu első bélyegzőjén még latinul jelenik meg a felirat, Santa Crucem formában (1758). Ebből lett először Szent-Kereszt, majd Pilisszentkereszt. A szlovák név egészen új keletű, a 18. század második felében alakulhatott ki: a faluban kis vízimalmok voltak, és amikor a környező szlovák falvak lakói a gabonájukat ide hozták őrölni, azt mondták, hogy a „malmokba” mennek. Így lassacskán a falut Mlynkynek, azaz Malomfalunak kezdték nevezni. Papuček, Gregor: Mlynky a okolie. Pilisszentkereszt, 2006.

1722-től működött a településen elemi iskola, amit a pánosok tartottak fenn. 1767-ben a faluban már volt kocsmá, mészárszék, működtek vízimalmok, mészégető kemencék² 1785-ben a lakosság összlétszáma 526 fő, 1802-ben 703 fő, 1857-ben 853 fő, a századfordulón pedig már meghaladja az ezret. A 20. század első felében a település lakóinak száma folyamatos emelkedést mutat: 1941-ben már 1450-en laktak itt, akik közül 1325 fő szlovák anyanyelvűnek vallotta magát. A második világháborút követő – részben erőszakos, politikai és gazdasági célok által motivált – migrációs hullámok természetesen a pilisi szlovák településeket sem kerülték el. Az egyik interjúalany elmondása szerint Szentkereszt lakosságának is legalább a 15%-a kitelepült, s közülük a legtöbben Párkány környékére kerültek, *„...de ők mind szlovákok maradtak, a mai napig is szlovákok Szlovákiában, pedig itt laknak Párkány környékén, magyar településeken, de például a gyerekek nem tanultak meg magyarul, és emiatt hátrányos helyzetben is vannak, pedig átjöhetnének Esztergomba, Pestre, vagy bárhova a környékre dolgozni.”*

Ha figyelembe is vesszük a népszámlálási adatfelvétel szociálpszichológiai vetületének következményeit, valamint azt a tényt, hogy a szocialista-kommunista rezsim, majd a rendszerváltás idején tapasztalható bizonytalanság az emberek őszinte, hivatalos identitásvállalását egyáltalán nem segítette elő – amint ezt a 2001-es adatfelvételek vissza is igazolták –, történelmi távlatban mindenképpen a szlovák identitás gyengülése regisztrálható a pilisi szlovák településeken is.

Bár az egyes települések esetében – nemritkán a helyi politika és az általa befolyásolt nyilvánosság hatására – jelentős különbségek figyelhetők meg az öndefiníció bonyolultabb, összetettebb elemét jelentő nemzetiségi kategória alakulásában, a szlovákok lakta 13 pilisi település közül az 1980-as és 2001-es népszámlálási adatokat összevetve valójában csak a „*legszlovákabb*” faluban, Pilisszentkereszten figyelhető meg lényegi elmozdulás „*pozitív*” irányban.

Az anyanyelv tekintetében a helyzet ennél is egyértelműbb: itt nemcsak az arányszámok – eltérő ütemű és mértékű, de jelentős – csökkenése regisztrálható, hanem az is, hogy a nemzetiségi bevallásokkal kapcsolatosan néhol tapasztalható „*revival*” ebben az összefüggésben lényegében nem észlelhető. A néhány százalékpontos emelkedés ráadásul a települések viszonylag alacsony lélekszáma miatt amúgy sem jelent releváns, tendencia kirajzolására alkalmas adatokat.

² Lásd a település honlapját: www.pilisszentkereszt.hu

1. táblázat: Pilisi települések szlovák etnodemográfiai mutatói az 1980-2001-es népszámlálások, valamint a 2006-os kisebbségi önkormányzati választás tükrében

Mutató	Kesztölc	Pilis-csaba	Pilis-csév	Pilis-szántó	Pilis-szent-kereszt	Pilis-szent-lászló	Sárisáp
Összlakosság, 1980	2384	5227	2452	2016	2104	940	4128
szlovák anyanyelvű	719	17	218	303	977	67	4
szlovák nemzetiségű	449	11	33	381	594	205	2
tanácsi becslés ³	2166	422	2070	1689	1717	873	1465
Összlakosság, 1990	2322	5201	2314	1970	2054	835	3715
szlovák anyanyelvű	336	27	367	163	1084	3	33
szlovák nemzetiségű	118	11	379	143	996	3	26
Összlakosság, 2001	2556	6425	2314	2120	2170	958	2918
szlovák anyanyelvű	232	69	311	287	922	54	85
szlovák nemzetiségű	237	117	1059	416	1185	93	405
2006-ban a választási névjegyzékre feliratkozott	279	235	399	293	504	78	160
2006-ban a választáson megjelent	150	108	254	210	298	59	125

Forrás: KSH

³ A tanácsi minősítés a nemzetiségi lakosság becslött számára vonatkozott.

2. táblázat: Pilisszentkereszt szlovák lakossága (1880-2001)

Év	Összlakosság, fő	Szlovák nemzetiségű	Szlovák anyanyelvű	Szlovák anyanyelvűek aránya, %
1880	846	n.a.	730	86
1890	952	n.a.	855	89
1900	1049	n.a.	964	91
1910	1150	n.a.	1028	89
1920	1174	n.a.	1094	93
1930	1339	n.a.	1022	76
1941	1450	n.a.	1325	91
1949	1295	n.a.	654	50
1960	1820	n.a.	1189	65
1980	2104	594	977	46
1990	2054	996	1084	52
2001	2170	1185	922	42

Forrás: KSH n.a = nincs adat

A pilisi falvak szlovák lakosságának etnikai tudata szorosan kötődik a Pilishez, mint földrajzi területhez, s identitásuk egyik meghatározó alkotóelemeként szlovákságuk is e szűrőn keresztül fejeződik ki. A „*Pilišania*” (pilisiek) elnevezésében is ez az erős regionális, táji tudat fejeződik ki. A meghatározás ugyan eredetileg csupán a pilisszentkeresztieket jelölte, később azonban jelentéstartalma valamennyi érintett községre kiterjedt. A falvak ma földrajzi adottságaikból kiindulva meglehetősen szoros „*belső*”, „*településközi*” kommunikációs hálózatot tartanak fenn: a pilisi szlovák települések számára evidencia az egymással való kapcsolattartás szükségessége. Ez persze nem jelenti azt, hogy az egyes közösségek identitásának minden egyes eleme tökéletesen megegyezne egymással. Így pl. a pilisi szlovák falvakra is érvényes az a megállapítás, hogy a magyarországi nemzetiségek nyelvének fejlődése gyakran falvanként külön-külön utat járt be, s némi túlzással elmondható, hogy a kisebbség – ma már gyakran csak az idősebb generációk által használt – nyelve egyenlő a településeken évszázadokon keresztül használt, lényegében külső hatások által nem, vagy alig befolyásolt nyelvvel.⁴

⁴ Fehér László: A pilisi szlovákok identitásrétegei, 1996. Szakdolgozat

Nyelvhasználat - még mindig anyanyelv?

A magyarországi szlovákok kétnyelvűsége egyrészt történeti kérdés, hiszen a magyar nyelvvel egy részük már jóval a letelepedés előtt, a hétköznapi életben is kapcsolatba került, sőt el is sajátította azt. A nyelvi kontaktusokat részben a gazdasági kapcsolatok, részben pedig a mindennapi együttélés tette természetessé. A magyar nyelvű kommunikáció az 1960-as 1970-es években vált a hazai szlovák közösségek körében általánossá, mégpedig oly módon, hogy a magyar nyelv társadalmi szerepe a hivatalos, állam által felügyelt intézményi kereteken kívül is radikálisan felerősödött. A szlovák-magyar kétnyelvűségi lét 1949 után új forrásbázist kapott. A kiépült szlovák jellegű oktatási hálózat és az iskolán kívüli kulturális intézmények ekkortól már szinte kizárólag a szlovák *irodalmi nyelv* közvetítői lettek.

Szentkereszten a betelepítéstől egészen a 20. század elejéig a lakosság többsége szlovácul, és – kisebb mértékben – németül beszélt. A magyar nyelv térfoglalása a két világháború közötti időszakban kezdődött, amikor használatát bevezették, és kötelezővé tették az iskolában. *„Van itt a Józsi bácsi a 80 évével, aki emlékszik rá, hogy fenytéssel járt, ha valaki a folyosón nem magyarul beszélt, mert a gyerekek és főleg az idősek is a két nyelvel, a némettel meg a szlovákkal tökéletesen elvoltak.”* A második világháború után a német nyelv eltűnt, és a szlovák maradt a helyi kommunikáció nyelve, *„de az annyira erős, saját példámot mondom, hogy amikor elmentem inasnak 1963-ban Budapestre, akkor Pilisszántóról a Sz. Jóska, meg még páran, Szentkeresztről én voltam egyedül, olyan csúnyán beszélünk magyarul, hogy azt mondta a magyartanárnő, hogy nekünk nem kell kimenni a táblához felelni, mert nem értik meg a gyerekek, hogy mit mondunk, egyszerűen nem tudunk magyarul beszélni.”* *„Hiába végeztünk nyolc osztályt, én még abban a kivételes helyzetben voltam az általános iskolában, hogy nem kellett oroszul tanulnom, viszont tanultam szlovácul földrajzot, történelmet és matematikát, ezért én tökéletesen tudok számolni szlovácul, én 1963-ban végeztem, 1960-1963 között nem kellett oroszul tanulni, de az utánunk következők már tanultak. De érdekes módon például a nővérem sem tud olyan jól szlovácul, mert ő ezeket a tárgyakat nem tanulta szlovácul.”*

A magyarországi szlovákokra a kétnyelvűség köztes állapota jellemző: fokozatos nyelvcsere figyelhető meg, aminek eredményeként a szlovák mára másodnyelvvé vált. A szlovákokat illetően egy ellentétes, kétirányú mozgás vált jellemzővé: egyik oldalon a funkcionális fejlődés az irodalmi nyelv előtérbe kerülésével, másik oldalon a nyelvjárás háttérbe szorulása. A család elvesztette átörökítő szerepét, s ezt a hiányosságot különböző intézmények, és önkormányzatok sem tudják pótolni. Az alapvető nyelvi funkciók a magyar nyelvhasználat

dominanciája miatt csak korlátozottan érvényesülnek. Ez Szentkeresztre is igaz. A nyelvcseré leggyorsabban az egyházi életben ment végbe, de mára már a magánszférában is szinte feltartóztathatatlanak tűnik. A legfiatalabb generáció egy része még érti ugyan, de már nem beszél a nyelvet. Ahogyan az egyik interjúalany fogalmazott: *„Otthon se beszélek szlovákul, sokat fejlődtem, amióta itt vagyok Szentkereszten, illetve a szentkereszti szlovákból fejlődtem sokat, de nem nagyon beszélgetek én szlovákul. A szüleim korosztályával sem beszélek szlovákul.”* Vagy: *„Otthon beszélünk a gyerekekkel szlovákul, ritkában már, de azért beszélünk. Bekerültek a családba férjek-feleségek, akik nem tudnak, úgyszólván magyarul beszélünk. Meg a baráti társaság miatt is inkább magyarul.”* A nyelvet használók közül az idősebb generáció jelentős része még beszél a helyi nyelvjárást, azonban ahogyan az egyik interjúalanyom fogalmazott, *„...most már sajnos a szókinccse nem gazdagszik a helyi nyelvjárásnak, mi még úgy nőttünk fel, hogy csak tótul beszélünk, és vagy nem is tudjuk, hogy hogyan tanultuk a két nyelvet, és persze nyelvjárásban, de nagyon gazdag szókinccsel, 40-50 éve. De ez más világ, ezt tudomásul kell venni, hogy ez sajnos így működik.”*

Az egyik interjúalany *„hullámvölgy elmélete”* szerint a szlovák nyelv bizonyos időszakokban, életkorban előtérbe kerül, majd ismét háttérbe szorul. 3-4 generáció óta ugyan a magyar a családban használt nyelv, azonban *„mindenki megtanul 3 éves koráig valamit szlovákul, versikéket, énekeket, köszönéseket, ezeket már beszél, de nem logikusan beszél, tudja a verset, de nem tudja a vers mögöttes tartalmát. Aztán az iskolában kicsit bővebb nyelvtudást kap, majd 14 évesen kikerül Pilisszentkeresztről, elmegy továbbtanulni és akkor vége a nyelvnek. Megszakad, hiszen száz százalékosan magyarul kell beszéljen az iskolában, közlekedési eszközökön, áruházban, és fölveszi az idegen nyelveket. Nem a szlovákok, mert középiskolában, egyetemen mit ér vele? Semmit. Aztán ha hazajön, és itt telepszik le, itt alapít családot, ahol a rokonai, családja él, újra előjön a szlovák, és így válnak a kezdeti szlovákból a fiatal és közép korosztályban jellemzően magyarul beszélőkből, újra szlovákul beszélők.”*

Manapság is vannak azonban a családon belüli nyelvhasználatot pozitívan befolyásoló hatások: a településen foghatók a szlovákiai televízióadások, s ez hozzájárulhat a nyelvtudás tökéletesedéséhez, illetve a nyelv gyakoribb használatához. *„A gyerekeimmel magyarul beszélek, de keverjük egyre többet a szlovákokat, mert amióta a Markízát tudjuk nézni, a feleségem teljesen ráállt, azt nézi, és ha nem ért valamit, akkor mellette van a szótár, felírja és megnézi.”*

Oktatás

Az ezredfordulóra az oktatás vált a nyelv megtartásának legfontosabb helyszínévé, és sokan az iskolától várják, hogy megtanítsa a gyerekeknek a szlovák nyelvet.

A pilisi szlovák iskolák mind nyelvoktatók, a Nemzeti Alaptantervben a nemzetiségi iskolák számára előírt heti négy óra szlovák nyelvoktatással. Ez azt jelenti, hogy a magyarországi szlovák nyelvű közoktatás két kategóriája közül (kétnyelvű és a kisebbségi nyelvet oktató) az utóbbiba tartoznak. Az óvodai foglalkozások minden településen tartalmaznak szlovák elemeket, ezekkel igyekeznek pótolni a valójában csak nehezen pótolható, az otthonról hozott nyelvtudást. A kisebbségi anyanyelv idegen nyelvként való újratanítása, a gyökerekre való rávezetés, a hagyományörzés az intézmények célja. A általuk használt tankönyvek ennek megfelelően az idegennyelv-oktatás módszertana szerint készültek.⁵

A szentkereszti óvoda a 20. század elején épült, és jelenleg is ebben az épületben folyik az óvodai nevelés, helyi nevelési program alapján.⁶ A nemzetiségi nevelést folytató óvodában szlovák és magyar nyelvű fejlesztést is végeznek. A gyermekekkel négy csoportban foglalkoznak, az óvodai nevelőmunkát hét óvónő és az óvodavezető látja el, négy dajka segítségével. Minden óvónő rendelkezik nyelvoktató képesítéssel is, így a nemzetiségi nyelv ápolása biztosítottnak tekinthető.

A gyerekek 30-40 százaléka otthon már csak magyarul beszél, s így szlovák nyelvtudásuk is meglehetősen korlátozott, de az óvodának hála, nem idegen számukra a nyelv, „*van passzív szókincsük, és ismernek mondókákat, énekeket.*” Az óvodások jó része a helyi általános iskolában tanul tovább.

Pilisszentkereszten 1815 óta működik szlovák iskola. A 19. század folyamán a német és a szlovák volt az oktatási nyelv. A magyarosító törekvések térhódítása idején ez gyökeresen megváltozott, s csak 1948-ban indult újra a szlovák nyelvoktatás. Megpróbálkoztak a kétnyelvű iskolai modellel is, és néhány éven át szaktárgyakat is tanítottak szlovákul, de ez a tendencia végül konverzációkra olvadt, majd teljesen elhalt, s maradt a heti 4 óra szlovák mint idegen nyelv tantárgy. „*A kétnyelvű iskolához nincsenek meg a lehetőségeink és nincs is rá igény.*” Ennek ellenére a nyelvoktatásra koncentrált oktatás a szlovák nyelv és irodalom tanításával, valamint a kisebbségi népismeret témakörének beemelésével

⁵ Tóth Sándor János: Szlovák nyelvhasználat a Pilis-hegység iskoláiban. 2005. Kézirat.

⁶ Az óvoda nevelési programja alapján a fő tevékenysége: óvodai nevelés, iskolai előkészítés, a nemzetiségi önzonosság megőrzése, ápolása, erősítése, átörökítése, nemzetiségi nyelvi nevelés.

mégis hozzájárul a kisebbségi oktatás céljainak megvalósításához. Az iskola pedagógiai programja szerint az elsődleges feladat a szlovák nyelv élő, második anyanyelvként való tanítása, a hagyományok ápolása, és az, hogy *„a gyökerek feltárásával ismerjék meg tanulóink elődeink szokásait. Tudatos nyelohasználattal, a nyelv sajátosságaival, élményt adó bemutatásával válják lehetővé a nemzetiségi nyelv alapjainak elsajátítása.”*

Az iskolában 15 tanár dolgozik, akik közül négyen középiskolai tanári szakképesítéssel rendelkeznek. Ahogy a tanárok elmondták, saját diákjaikból *„nevelték ki”* a pedagógusaikat. Az iskola vezetésének legfontosabb célja, hogy a 8. osztályos tanulók szlovák nyelvből alapfokú nyelvvizsgát tegyenek, ezért ennek eléréséhez nyári-téli nyelvművelő tábortokat és különböző versenyeket is szerveznek.

Az iskolában minden évfolyamon egy osztály működik, s az osztályok átlagosan 18-20 fősek. Alsó tagozaton nincs csoportbontás, a 7. és a 8. osztályban azonban a nyelvi órákat már csoportokban tanítják (osztályonként két csoport). A tanulók közül mindenki tanul szlovákul, függetlenül attól, hogy milyen származású. Így ha valaki csak hetedikben kerül ide, akkor is kell nyelvet tanulnia.

A szlovák nyelv mellett a tanulók németül is tanulnak. A német oktatás melletti elkötelezettség nem a hagyományokhoz való visszanyúlás, hanem sokkal inkább a véletlen eredménye. Eredetileg ugyanis oroszot tanítottak, s a rendszerváltás után az orosz tanárokat németre képezték át. Volt ugyan olyan időszak, amikor lehetett volna angolt is tanulni, de akkor nem volt jelentkező.

Az iskola fenntartása egyre nagyobb nehézségeket okoz az önkormányzatnak. A tanári fizetések és az épület állagmegóvása is komoly összegeket emészt fel, a tornaterem hiánya pedig egyenesen leküzdhetetlen problémának tűnik. Az iskola ugyanis nem tud önrészt felmutatni, aminek következtében pályázni sem tud. Így aztán hiába van meg a telek, a tornaterem helyett marad a két iskolaépületet összekötő zsidó: *„itt vannak bordásfalak is, télen itt vannak a tornaórák, meg az iskolai ünnepek.”*

A finanszírozási nehézségek javítására 2000-ben létrehoztak egy alapítványt, így a szülők, ha kis mértékben is, de támogatni tudják az iskolát. A befolyó pénz azonban inkább csak a gyerekek iskolai teljesítményének díjazására, motivációnövelésre elegendő: *„kiemelt dolog, hogy a szlovák munkát értékeljük, a legjobb tanulók kapnak egy ajándékkönyvet, amire minden évben ráíratjuk a gyerek nevét, és harmadiktól 2-3 gyerek kapja az osztályból, a legjobb tanulók, kint az ünnepeken, a szülők előtt.”* Emellett az alapítvány kirándulásokat is támogat, *„buszkiöltséget például, de a kiemelkedő sportteljesítményt is díjazni szoktuk, a faluban van tékoandó, és ők elég jók, és igaz, hogy nem tartoznak közvetlenül az iskolához, de őket is szoktuk díjazni.”*

A település testvérvárosaival, mindenek előtt Blatnéval az iskolának is van együttműködése. A tanulókat nem messze onnan szokták táboroztatni, *„így volt többször, hogy nekik még tanítás van akkor, amikor ott voltunk és bementünk órát hallgatni a gyerekekkel, meg vetélkedőket is szervezünk együtt. Szerveztünk már cserenyaralást is. Amikor családoknál szállásoltuk el a gyerekeket egy hétig, aztán meg ők jöttek ide, de kényelmesek már a gyerekek, nem szívesen mennek oda egyedül egy családhoz, pláne, hogy nyelvi nehézségek is vannak, a középiskolásoknál már lehet, de általános iskolában nem szívesen mennek a gyerekek, hiába vagyunk együtt napközben, közös programokon, esténként csak egyedül vannak a családnál.”*

A másik testvérvárossal, Nagyölveddel (Veľké Ludince) nem olyan régi a kapcsolat, *„bár az is 10-15 éves talán, ott két iskola van, magyar és szlovák iskola is, először a tanári testületet látogattuk meg, az óvónők mentek az óvodába, a magyar tanárok a magyar iskolába és a szlovákok a szlovákba, de itt inkább a sportra épül a kapcsolat.”*

Az iskolának saját újságja is van, ami a 2003/2004-es tanévben indult. Az *„Iskolai lapok”* elsősorban a szülők tájékoztatására szolgál. Az első évfolyam harmadik számában jelentettek meg először szlovák nyelvű cikket, de a mai napig több benne a magyar nyelvű publikáció. *„A gyerekek is írnak bele, természetesen, de ők inkább magyarul írnak, mindig attól függ, hogy mi a téma. Még a házirendünket is ilyen formában adtuk ki, mert ugye az is kétnyelvű.”* A tanév elején megjelenő számokba alig-alig szerkesztenek még bele szlovák nyelvű cikkeket, mivel ilyenkor még a célok, a feladatok világos, mindenki számára érthető tisztázása az elsőrendű feladat, az év vége felé azonban egyre jobban szaporodnak a szlovák nyelvű cikkek, hisz ekkor már az eredményekről is be lehet számolni, s ekkor a gyerekek is publikálhatnak a lapba. Az újság családokhoz való eljuttatása biztosított, mivel minden gyerek kap belőle egy-egy példányt.

Az iskolában működik egy énekkar is, ami hetente egy alkalommal tart próbákat. *„Magyarul és szlovákul is énekelnek, szlovákul elsősorban népdalokat tanulnak, fellépni szentkereszti népdalokkal szoktak, és persze a tanórákon tanulnak gyerekdalokat is, amelyek főleg a tanórához kapcsolódnak.”* Az énekkarra támaszkodva minden tanév végén rendeznek *„egy jó másfél órás kultúrműsort, az óvodások is részt vesznek rajta, májusban van, és legalább 100 gyerek vesz részt benne.”*

Az iskola délutáni programjaiban természetesen kiemelt szerepet kap a tehetséggondozás és a felzárkóztatás. A gyerekek emellett szakkörökre is járhatnak. Az alsó tagozatosok számára a kézműves- és rajzszakkör mellett számítástechnika szakkör is van, a felsősök pedig ez utóbbi mellett, rádiós-, környezetvédelmi-, egészségvédelmi-, dráma-, szlovák színjátszó- és szlovák nyelvi szakkörökön vehetnek részt heti

1 órában. A kézműves szakkörön készített tárgyakat a gyerekek az immár hagyományos karácsonyi vásáron adják el a szülőknek. Emellett több hagyományt is felelevenítettek, így pl. *„húsvét – virágozásnap a lányok járnak énekelni májusfával, népviseletbe öltöznek, és van tojásfestés, vannak hagyományos motívumaink is, hiszen valamikor egy itteni néni a sás vagy nád belső részét szedte ki, és azzal díszítette a tojást.”*

A színjátszó szakkört szlovák szakos tanár vezeti, a szlovák nyelvi szakkörön pedig elsősorban tanulmányi versenyekre készítik fel a gyerekeket. A környező pilisi szlovák településekkel (Pilisszántó, Piliscsév, Sárisáp, Kesztléc, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló) összefogva rendezik meg minden évben a szlovák tanulmányi versenyeket. Emellett minden évben tartanak szavalóversenyeket és kommunikációs versenyeket is, mindkét tagozat diákjai számára. A felsősöknél a szlovák népismeret tanítása keretében elsősorban a hagyományokra helyezik a hangsúlyt, így a kommunikációs versenyek tárgya is a népszokásokhoz kötődik. Ezen kívül az iskola bekapcsolódott egy nemzetközi versenybe is, amelynek témája a helyi folklór, *„és mindenki a saját települését dolgozza fel, tavaly a farsang volt, idén a karácsonyi szokások, jövőre pedig a népviseletet, a népdalokat próbáljuk feldolgozni, aztán a hagyományos szlovák ételekből írnak a gyerekek egy receptkönyvet”*. A programban a szentkeresztieken kívül egy detvai, egy cseh, egy német és egy lengyel iskola van benne ⁷.

Mivel a szülők manapság egyre több tényező figyelembe vételével döntenek el, hogy melyik iskolába küldjék gyerekeiket, az iskola a beiratkozásnál minden évben elveszít néhány helyi elsőst, akik a környékbeli településekre járnak át tanulni. *„Sok szülő elviszi a gyermeket más településre. Nem azért, mert nincs tornaterem, bár volt egy szülő, aki ezt mondta, de szabad iskolaválasztás van, van, aki azt hiszi, hogy ezzel jól tesz a gyerekeknek, van, aki azt kifogásolja, hogy miért nem angolt tanítunk a német helyett, és ezért választanak mást, bár egyiket sem ismerik.”* Az viszont sokatmondó tény, hogy *„a pesti szlovák iskolába nem ment senki.”*

A nyolcadikosok kilépve az általános iskolából, ha meg is szerezték az alapfokú nyelvvizsgát többnyire nem tanulják tovább a szlovák nyelvet. A budapesti szlovák gimnáziumba sem jelentkezett már évek óta egyetlen gyerek sem. Ennek nemcsak az az oka, hogy régóta nem volt különösebben jó az iskola híre, hanem az is, hogy a fővárosban nagyon sok jó színvonalú középiskola van, s a szülők gyerekeik későbbi pályaválasztását szem előtt tartva inkább azokat preferálják. *„Hosszú éveken keresztül, még 5-6 évvel ezelőtt vittük a gyerekeket a pesti szlovák iskolába is, de Pesten annyi iskola van, hogy inkább választ angolt, németet,*

⁷ SOCRATES program

mint azt az egyet. Nem olyan vonzó, érdekes a szülők számára a szlovák nyelv. És már mi sem küldjük oda a gyerekeket, mert esett a színvonal, nincs olyan jó híre, sok a szlovákiai magyar gyerek is.” „Egyszer a pesti igazgatónő összehívott egy értekezletet az iskolaigazgatóknak meg a polgármestereknek, és rajtam kívül egyetlen polgármester ment el. Az az iskola átvesz olyan gyerekeket is, akik itt megbuktak, és ígér nekik mindent, még azt is, hogy simán elvégzik még a gimnáziumot is ott.”

A szentkereszti gyerekek az iskolában csak a nemzetiségi nyelvű órákon beszélnek szlovákul, a szünetekben azonban sem tanáraikkal, sem egymás közt nem használják a nyelvet. A családi kommunikáció nyelve is mára már a magyar lett, hiszen szüleik elenyésző kisebbsége beszéli a szlovák irodalmi nyelvet és/vagy a helyi nyelvjárást. *„Tudomásul kell vennünk, hogy a körülöttünk lévő világ az magyar, ha itt megáll valaki a faluban és magyarul kérdez, elég furán nézne ki, ha szlovákul válaszolnánk.”*

Egyházi élet

A magyarországi szlovákok többsége evangélikus. A szlovák katolikus lakosság zöme a Dunántúlon telepedett le, többek között a Pilisben. A szlovák katolikusok a 18. század végétől kezdve már rendelkeztek szlovák nyelvű énekeskönyvekkel, sőt - ritkábban - bibliával is.⁸ A pilisi katolikusok a szlovák irodalmi nyelvet használták a liturgiában, majd mivel az 1920–30-as évektől kezdve krónikussá vált a szlovákul tudó papok hiánya, a liturgiák kánoni része teljesen elmagyarosodott. Ez egy sajátos kétnyelvű modellt eredményezett: a szlovák és magyar nyelvű liturgiai szövegek kétnyelvű egységet alkotnak. Ez az egyes pilisi falvakban másként és másként valósul meg. Az idősebb generáció körében Szentkereszten is a kétnyelvűség dominál, *„mert a litániák, az esti, a hétköznapi misék magyar nyelvűek, amíg a pap nem jön, addig az asszonyok szlovákul imádkoznak, az Otče náš az megy folyamatosan, amíg a pap nem miséz, a végén megint az van, az imák azok általában szlovákul vannak.”*

Az egyházi eseményekhez kötődő népszokások nyelvezetét illetően, *„ott van a farsang, a Simona Juda, ami teljesen szlovák, aztán a húsvéti népszokások szintén, a feltámadási körmenet esetében az imák, énekek minimum fele szlovák, de például a passió egyik vasárnap csak szlovákul, másik vasárnap pedig csak magyarul zajlik. A Keresztút jellemzően szlovák, főleg amikor csak az asszonyok végzik. Aztán a májusi búcsú megint szlovák, hiszen az már 1900-ban is megvolt, amikor magyarul itt még egy szó sem hangzott el. Az Úrnap körmenet,*

⁸ Gyivicsán Anna – Krupa András: A magyarországi szlovákok, Budapest: Útmutató Kiadó, 1997. 32. p.

szintén szlovák, a szentkúti ünnep, a sarlós boldogasszony ünnepe, az is, meg a községi születésnap, ami június első hétvégéjén, egy hónappal az országos előtt van, az kimondottan szlovák, és azért lett ekkor, mert először akkor szerettük volna megünnepelni, amikor az országos szlovák nap van, júliusban, de mivel ütközött volna a kettő, keresnünk kellett egy olyan időpontot, ami megfelel. Június első vasárnapján van a Sarlós boldogasszony, egy egyházi ünnep, és mivel az őseink is katolikusok voltak, és nyilvánvaló, hogy ők is ünnepelték a sarlós boldogasszonyt így 1747. június 6. lett a község születésnapja. Az egyébként érdekes, hogy Szlovákiában nem ismerik ezt az ünnepet. Utána jön a szeptemberi búcsú, és vannak az őszi események, egészen karácsonyig bezárólag, és a népszokások mind szlovákok.”

Az egyik interjúalany szerint „a falu vallásos”, minden vallási ünnepet megtart, és ezeken a fiatalok is részt vesznek. A település lakosságának legalább 10%-a jár el minden héten a templomba.⁹ Rózsafüzér-tagok is vannak a faluban: húsz rózsza van, rózsánként 15 taggal, ami 300 embert jelent, „akik folyamatosan, minden nap imádkozzák szlovákul a rózsafüzért, ők jellemzően felnőttek, tehát ezek alapján igen aktív a szlovák nyelv otthon. És még vannak azok, akik nem tagok, de imádkoznak szlovákul.” „Hogy milyen nyelven imádkozom? Mindkét nyelven, ha kismisére megyek, akkor magyarul, ha nagymisére, akkor szlovákul, ha Szlovákiában vagyok, akkor automatikusan szlovákul imádkozom a templomban, akkor is, ha egyedül vagyok, de Magyarországon magyarul.”

A magyarországi szlovák katolikusok számára – így a szentkeresztiiek számára is – a Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat által szervezett budapesti szlovák nyelvű szentmisék enyhítik némileg a szlovákul miséző papok hiányát. Ezekre az istentiszteletekre havonta egyszer, minden alkalommal más-más település híveit invitálják meg.

Kisebbségi önkormányzatiság – új kezdet?

1998-tól 2006-ig egy szlovák származású független jelöltként indult szentkereszti férfi volt a polgármester. Miután nyugdíjba vonult, a 2006-os önkormányzati választásokon a Szentkereszti Polgári Kör Egyesület hivatalos jelöltje lett a polgármester. A 9 fős települési önkormányzatban 1998 és 2002 között még két szlovák kisebbségi képviselő is dolgozott, 2002-től ez a szám 1-re olvadt.

⁹ A szentkereszti római katolikus templom eredetileg a pálosok kápolnája volt, melyet 1766-ban alakítottak át templommá. Az idők folyamán többször átalakították, bővítették. Egyszerű, homlokzati tornyos, egyhajós, vidékies, barokk épület.

Pilisszentkereszten a szlovák kisebbségi önkormányzat rögtön az első kisebbségi önkormányzati választáson megalakult. Közvetlen módon jött létre, és társadalmi támogatottságát jól mutatja, hogy a választáson megjelenő, kisebbségre is szavazó választópolgárok aránya 88% volt. A következő két választás alkalmával még nagyobb arányban szavaztak a szlovák kisebbség érdekeinek képviselőire hivatott intézményre. A 2006-os választáson 504 fő kérte felvételét a szlovák választói névjegyzékbe, s a választáson 298-an meg is jelentek. A kisebbségi önkormányzat személyi összetétele meglehetősen nagy állandóságot mutat. A 2002-es és 2006-os testület összetétele azonos volt, s a jelenlegi, öt főre emelt létszámú önkormányzathoz is ketten már a harmadik ciklusban töltik be a kisebbségi képviselő tiszttét.

2006-ban Pilisszentkereszten megalakult a Német Kisebbségi Önkormányzat is. 32 polgár kérte felvételét a német választói névjegyzékbe, a kisebbségi jelöltekre szavazók száma pedig 29 volt. (A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a településen német nemzetiségűnek 13, a német kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőnek 21, német anyanyelvűnek 4, és a német nyelvet családi, baráti körben használónak 4 fő vallotta magát.¹⁰) Szentkereszten valóban meglehetősen sok a német eredetű családnév, ám ezek a családok is legtöbbször szlovák anyanyelvűnek/nemzetiségűnek vallják magukat, amit egyik interjúalanyom a következőképpen indokolt meg: *„És itt jön az az érdekesség, hogy mitől vannak sváb nevek, és mitől mégis szlovák a település. Az anyanyelvet mondjuk, és amikor idejöttek, itt szegény szlovákok éltek. A svábra jellemző a kevés gyerek, az egyke, a vagyon, a szlovákra, a szegényekre a sok gyerek, a túlélést csak egyféleképpen tudta biztosítani, hogy 10-14 gyereket szült az asszony, ezeknek mind anyanyelve anyja után szlovák volt, és ha mondjuk egy sváb fiú elvett egy szlovák lányt, az szült neki ennyi gyereket, azoknak mind anyanyelve a szlovák volt, a családnéve az sváb, azért van itt annyi Klausz, Fuhl, Spiegelheiter és sorolhatnám, és ez a két nép tökéletes békességben él egymás mellett és beszél két nyelvet, beszél a németet és a szlovákot, és nem beszél a magyart.”*

A kisebbségi önkormányzatok fő célja és feladata a helyi kulturális értékek megőrzése, a nemzetiségi napok, bálók, a szlovák karácsony megrendezése, a búcsúval kapcsolatos szokások felelevenítése. Ami a szlovák önkormányzat által használt nyelvet illeti, itt is a kétnyelvűség dominál: a testületi ülés elején mindig szlovákul kezdenek el beszélgetni, de aztán ha valamilyen szakszóról van szó, vagy egy jogszabályt kell értelmezni, akkor magyarra váltanak. A jegyzőkönyv nyelve is magyar, *„merthogy úgy gyorsabban megy.”* *„De így van ez az*

¹⁰ Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés. Budapest: KSH, 2002.

Országos Szlovák Önkormányzatban is, ha az ország több pontjáról érkezünk, akkor elkezdünk szlovákul beszélni, de abban a pillanatban, hogy valami szakszó van és nem tudjuk rendesen kifejezni magunkat, átváltunk magyarra, és aztán elfelejtünk visszaváltani szlovákra. Észre sem vesszük, és automatikusan átváltunk magyarra, és úgy próbálunk elmagyarázni valamit."

Az anyaországgal való kapcsolattartás

A pilisszentkeresztiiek két szlovákiai testvértelepüléssel is jó viszonyt ápolnak. Nagyölved (Velké Ludince) a Nyitrai kerület Lévai járásában található, Lévától 41 km-re délnyugatra. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a település 1682 lakosából 1389 magyar, 263 pedig szlovák nemzetiségűnek vallotta magát. A testvérközségi szerződést 1996-ban írták alá, majd 2006-ban újra megerősítették. A kapcsolat elsősorban a sportra épül: *„az egy teljesen magyar település, ott nem tudunk szlovákul beszélni, és furcsa volt, hogy ott voltunk valami falunapon és elénekelték az erdélyi himnuszt, (...) hogy miért pont ők lettek, nem tudom, a sportkapcsolatok révén, mert a focicsapat ismerkedett meg velük először, és azóta is nagyon jó a kapcsolatunk."* A nagyölvedi kapcsolat magában rejti az esetleges gazdasági kapcsolatok lehetőségét is, hisz *„például az egyik ottani asztalos, akinek nagy híre van, és nyílászárókat készít, már ide is szállított, kedvezményes áron, mert szereti a falut."*

A másik testvértelepülés Sárfia (Blatné) esetében már főleg a szlovák a közvetítő nyelv. Itt a pávakör jelenti az összekötő kapcsot, *„az több mint húsz éves kapcsolat, valamikor találkoztak egy fesztiválon, és azóta is tart."* Sárfiával 1997-ben kötöttek szerződést, *„a nyelv, kulturális értékek, hagyományok bemutatása terén. A Šarfianka már egy nagyon szoros kapcsolat, ők minden évben jönnek a községi születésnapra zenélni, és mindig két napra jönnek, az első nap kimennek a temetőbe, hogy megemlékezzenek azokról a tagokról, akik már meghaltak, így minden sírnál eljátszanak egy számot, imádkoznak és virágot helyeznek el. Meglátogatják azokat is, akik élnek, de már nem énekelnek, itt már a testvérközösségen kívül családi, baráti, egyéni kapcsolatok is kialakultak."*

Civil szervezetek

Szentkereszten több egyesület, és klub is működik, melyek nagy része a szlovák hagyományok ápolását, megtartását és továbbadását szolgálja. Nagy részük nem bejegyzett egyesület. Természetesen van pávakör, mely a közelmúltban ünnepelte 40 éves fennállását, de van egy Szlovák Klub is, amelynek tagjai csaknem kivétel nélkül a pávakörnek is oszlopos tagjai. A *„Slovenský Klub majdnem ugyanaz, mint a pávakör,*

24-25 főből áll, majdnem mindenki tagja a pávakörből a szlovák klubnak. Az idősek klubja, nagyjából ugyanaz, mint a szlovák klub, de ezeknek nincsen hivatalos formája, nincsenek bejegyezve."

A Magyarországi Szlovákok Szövetségének Szentkereszten is van helyi szervezete, amely ugyan nincs bejegyezve, viszont annál aktívabb tevékenységet fejt ki. Néptánccsoport ugyan jelenleg nem működik a településen, de az óvoda és az iskola néptánccsoportjai szívesen szerepelnek az ünnepeken és rendezvényeken.

A Szlovák Ifjúsági Klub 2004 táján alakult. Ez egy 10-12 fős, nem bejegyzett szervezet, lényegében egy baráti társaság, melynek tagjai megjelentek a szlovák rendezvényeken, filmvetítésen, kiállításon, vagy kommunikációs versenyen.

A Pilisi Szlovákok Egyesületét 1999-ben 13 település hozta létre (Csobánka, Esztergom-Pilisszentlélek, Kesztlőc, Mogyorósbánya, Oroszlány, Piliscsaba, Piliscsév, Pilisszántó, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló, Pomáz, Sárisáp, Szentendre.). Az egyesület segíti a 13 település közötti együttműködést az oktatás, a kultúra, a hagyományápolás, a hitélet, valamint a sport területén, lényegében minden olyan területen, ahol a nemzetiségi kérdés felmerülhet. Az elmúlt időszak alatt *„igen jó, élő kapcsolat alakult ki a települések között, pontosan azért, mert elmegyünk egymás születésnapjára (a települések születésnapjára), egymás rendezvényeire, régiós találkozókat szervezünk, és minden évben megrendezzük a pilisi szlovákok bálját, aminek mindig más-más település a házigazdája. Az egyesület minden települést, amelyik a bált rendez 100-150 ezer forinttal támogatja, hogy meg tudja szervezni a bált. A Pilisi Szlovákok Bálján 2005-ben 350-400-an voltunk Dorogon, de előtte is, Dobogókőn ugyanennyien, Piliscsabán meg még többen voltunk, mert ott sportcsarnokban voltunk.”*

A települések mind a települési önkormányzattal, mind a kisebbségi önkormányzattal részt vesznek az egyesületben, és az egyesület fenntartására tagdíjat is fizetnek: a települési önkormányzatok 50-60-80 ezer forintot, de a szlovák kisebbségi önkormányzatok is alapszabályban rögzítik anyagi hozzájárulásuk összegét. Az egyesület nemcsak a határon túli szlovákokkal tartja a kapcsolatot, hanem más európai országokban élő szlovákokkal is.

Tavaly az egyesület első ízben rendezett juniálist a szlovák nagykövetségen. Erre a szentkereszti kulturális programmal készültek, és az egyik testvérvárosukból, Blatnéból (Sárfia) hívtak zenekart, a Šarfiankát. Az egyesület céljai között az is szerepel, hogy minden település számára kitaláljon valamilyen „saját” rendezvényt, hogy ne csupán egymás „születésnapjára” rendezvényein jöjjenek össze. *„Kesztlőcön is a borral kapcsolatos rendezvények vannak, Pilisszántóra átjárunk,*

Szentléleken is a favágó versenyre, falunapra, is átmegyünk, ünnepeljük a kisebbségek napját is, amit hosszú évekig itt tartottunk Szentkereszten, de aztán úgy döntöttünk, hogy legyen ez is vándorünnep, és minden évben más-más településen rendezzük meg."

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy vannak olyan rendezvények is, amelyeket nem minden pilisi szlovák tart helyénvalónak és támogatandónak. Ilyen a szántói körszínház ügye is: „Szántón van az a körszínház, és mi pilisi szlovákok nem igazán lelkesedünk érte, és őszintén megmondjuk, mert nem érezzük azt, hogy létjogosultsága lenne itt az erdélyi dolgok bemutatásának, itt a Pilisben. Azt mondjuk, hogy ez a miénk, a Pilis a mi anyánk, és ez a szlovákoké, és személy szerint szeretném, ha a szántóiak csinálnának nyáron egy régiós bulit, de még azt is szívesen látnám, hogy a régi rendszerben voltak ezek a nemzetiségi bulik, ahol nemcsak a szlovákok találkoztak, hanem a szerbek, bolgárok, dalmátok stb. Iitt a Dunakanyarban majdnem mind a 13 nemzetiséget meg lehet találni, hiszen Szentendre, Pomáz annyira telített ezekkel, 5-6 nemzetiség is él ott náluk, és én még emlékszem, hogy milyen csoda jó dolog volt egy ilyen nemzetiségi találkozó, amikor vonultak át a falun. Egy ilyen rendezvényen garantáltan több ezer ember lenne ott, hiszen egy ilyen fesztivál, és ebből lehetne állandó program, és hagyomány, mert az erdélyi erőltetett dolog ugyan hoz neki nem szlovák vendégeket, de maga a falu sem fogadja el úgy, ahogy kéne, mert idegen."

Összegzés

A pilisszentkereszti szlovák közösség számára ma is fontos a nemzetiségi (és egyben a lokális) identitás, az anyanyelv és a szlovák hagyományok megőrzése és átörökítése. A kisebbségi önkormányzatok létrehozása itt is hozzájárult a nemzetiségi kultúra revitalizációjához, bár a - legtöbbször be sem jegyzett - civil szervezetek sokkal többet tudnak nyújtani e téren, mint a hivatalos kisebbségi önkormányzat. A szentkeresztiak a magyarországi szlovákokhoz hasonlóan életvitelükben a többségi társadalomhoz asszimilálódtak. Magyar nemzeti identitásuk, magyar nemzeti érzéseik is vannak. Magyarország a hazájuk, a hétköznapokban többségükben magyarul beszélnek, miközben kötődnek a szlovák hagyományokhoz, kultúrához és nyelvhez is. Kettős identitásuk van: szlovákok és magyarok is. Magyarországi szlovákok. A mindennapi élet rutinjai már a magyarsághoz kapcsolják őket, s a hétköznapokban semmiben sem különböznek a többségi társadalom tagjaitól. Van azonban még egy „plusz” kultúra, még egy „plusz” nyelv, ami bizonyos alkalmakkor megjelenik, és ilyenkor erősebbnek bizonyul, mint a hétköznapok többségi világa.

Felhasznált irodalom

1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai, Budapest: KSH, 1983.

A magyarországi szlovák kisebbségi oktatás, Budapest: Országos Szlovák Önkormányzat, 1997.

A magyarországi szlovák nemzeti kisebbség helyzete, Budapest: MEH, 1997.

A magyarországi szlovákok helyzete és az ebből adódó célok és feladatok, 1996/1997. Az Országos Szlovák Önkormányzat vizsgálatából

A magyarországi szlovákokról In: J/5219 számú Beszámoló A Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről, Budapest, 2001. október.

Bindorffer Györgyi: Kettős identitás: Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban, Budapest: Új Mandátum Kiadó-MTA Kisebbségkutató Intézet, 2001.

Eiler Ferenc: Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára 1998-2004. In: Kovács Nóra-Osvát Anna-Szarka László (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 209-226.

Fehér István: Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945-1990. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1993.

Fehér László: Adalékok a pilisi szlovákok identitástudatának kutatásához. MTA PTI, 1997.

Fehér László: A pilisi szlovákok identitásrétegei, 1996. Szakdolgozat

Gyivicsán Anna: A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói I-II. Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2003.

Gyivicsán Anna - Krupa András: A magyarországi szlovákok. Budapest: Útmutató Kiadó, 1997. 32. p.

Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés. Budapest: KSH, 2002.

Papuček, Gregor: Mlynky a okolie. Pilisszentkereszt, 2006.

Paulik Antal: Slovak. The Slovak Language in Education in Hungary. Mercator-Education, 2005.

Szabó Orsolya: Problém dvojjazyčnosti a dvojitej identity Slovákov v Maďarsku v zrkadle štatistických údajov. In: Uhrin Erzsébet-Zsilák Mária (szerk.): Slovenčina v menšinovom prostredí /Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku Békešská Čaba, 16-17. októbra 2003./, VÚSM, Békéscsaba, 2004. 392-407. p.

Tóth Sándor János: Szlovák nyelvhasználat a Pilis-hegység iskoláiban. 2005. Kézirat.